

श्री

लक्षणावलिः

श्रीमदुदयनाचार्यविरचिता

टिप्पण्या संस्कृता पुस्तकान्तराभावा-
त्किञ्चिच्छोधिता

पण्डित ज्येष्ठाराम मुकुन्दजी शर्मणा

मोहमय्यां

“ निर्णयसागर ” मुद्रणयन्त्रालये मुद्रयित्वा
प्रकाशिता

शकाब्दाः १८२१—विक्रमाब्दाः १९५५

SANS
181.44
UDA

DATA ENTERED

Date 25/07/08

	KALANIDHI
	Rare Book Collection
	ACC No.: R-551
IGNCA	Date: 26-3-08

अथ

उद्यनाचार्यविरचिता

लक्षणावलिः ।

श्रीनृसिंहो विजयते ।

प्रणम्य पार्वतीनाथं नित्यविज्ञानमीश्वरम् ।

द्रव्यादिसर्वमेयानां करिष्ये लक्षणावलिम् ॥ १ ॥

अभिधेयः (पदार्थः) ।

(स द्विविधः) भावाभावभेदात् ।

१ प्रपूर्वकनमधातोः स्वापकर्षबोधानुकूलव्यापारोर्थः । स च मानसस्थले आत्मनस्संयोगरूपः, वाचिकस्थले वाग्रूपः, कायिकस्थले क्रियारूप इति विशेषः । तदुत्तरल्यप उत्तरकालीनत्वमर्थः । तत्रोत्तरत्वे प्रतियोगितासम्बन्धेन प्रकृत्यर्थस्यान्वयः । तस्य चानुयोगितासम्बन्धेन प्रतिज्ञावाक्यगतकृत्यर्थेऽन्वयः । न च मत्तः देवदत्तादिरपकृष्ट इत्याकारकज्ञानस्य नित्यत्वेन देवदत्तादिनिष्ठव्यापारस्य तज्जनकत्वाभावेन धात्वार्थतावच्छेदकफलशालित्वाभावात्कर्मत्वानापत्तिः पार्वतीनाथस्येति वाच्यम् । धात्वर्थतावच्छेदकफलशालित्वेन कर्तुरिच्छाविषयस्यैव कर्मत्वमिति, अस्य तदिच्छाविषयत्वात् कर्मत्वसिद्धेः । न चैवं सति नमनानुद्देश्यस्यापि कर्मत्वापत्तिरिति वाच्यम् । तथा युक्तमित्यनेनानुद्देश्यस्यापि विषादेरिव कर्मताया दुर्वारत्वात् । न च कर्तुरीप्सिततममिति व्यर्थम्, अनेनैव सर्वत्र कर्मत्वसिद्धेरिति वाच्यम् । ग्रामाय गन्तुं प्रवृत्तेऽपि ग्रामं गच्छतीति प्रयोगार्थत्वात् । तथा युक्तमित्यनेन तु न निर्वाहः । तत्क्रियायोगाभावात् । एवं ग्रामं न गच्छामि, राजाद्याज्ञया ग्रामं गत इत्याद्यर्थे तथा युक्तमित्यस्याप्यावश्यता बोध्येति दिक् ।

२ ईशानः सर्वविद्यानामिति श्रुतेस्सर्वविद्येशितृत्वेन ग्रन्थादौ तन्मनं युक्तमिति तदुक्तिः ।

३ शिष्याणामनायासज्ञानजन्यसुकृतस्यात्मगागित्वादात्मनेपदम् ।

४ तेनाभिधेयत्वं पदार्थसामान्यस्य लक्षणमिति सिद्धम् । अभिधा नामेदं पदमिममर्थं बोधयत्वितीच्छारूपा शक्तिः ।

५ द्वे विधे यस्य स द्विविधः, विधीयते व्यावर्त्यते इतरभेदकारकानुमितिविशेषीक्रियते अर्थानयेति (विधा) व्यावर्तकधर्मः । त्रिभाजकोपाधिरिति यावत् ।

६ एतेन भावाभावान्यतरत्वमपि लक्षणमिति सूचितम् ।

तत्र नञर्थ विषयत्वरहितप्रत्ययविषयो (भावः) ।

(स च षोढा) द्रव्यादिभेदेन ।

तत्र (अनित्यद्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषाः) सम-
वेताः ।

(नित्यद्रव्यसमवायाभावाः) समवेतत्वरहिताः ।

(द्रव्यगुणकर्माणि) समवेतवन्ति ।

(सामान्यविशेषसमवायाभावाः) समवेतरहिताः ।

तत्र गुणौत्पन्ताभावानधिकरणं (द्रव्यम्) ।

मूर्तत्वरहितसमवेतसमवेतत्वरहितमूर्तत्वरहितामू-
र्तत्वरहितसमवेतजातिमद्वा ।

गन्धासमवेतगगनारविन्दसमवेतजातिमद्वा ।

समवेतसमवेतसमवेतं वा ॥

(तच्च नवधा) भिद्यते, पृथिव्यादिभेदेन ।

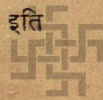
तमो, द्रव्यं न भवति, आलोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यत्वा-
त्, आलोकाभाववत् । तमश्शब्दवाच्यत्वेन विप्रतिपत्ति-
विषयतया पक्षत्वम्, आलोकाभावशब्दवाच्यतया स-

१ नञर्थनिष्ठं यद् विषयत्वं नेति प्रतीतिसाक्षिभूतं विषयत्वं तद्वहितो यः प्रत्ययः
अयं घट इत्यादिः प्रत्ययः तन्निष्ठविषयताश्रयत्वं घटादाविति लक्षणसमन्वयः ।

२ गुणे गुणो नास्तीति प्रतीतिसाक्षिकोऽभावस्तदधिकरणत्वं गुणे, तदनधिकरणत्वं
च घटादाविति लक्षणसमन्वयः ।

३ व्यावृत्तिर्व्यवहारो वा लक्षणस्य प्रयोजनम् । व्यावृत्तिश्चेतरभेदानुमितिः । पृथिवी
इतरभिन्ना गन्धवत्वाद् यदि इतरभिन्ना न स्यात्तर्हि गन्धवत्यपि न स्याद् यथा जला-
दिकमिति । उत्पन्नविनष्टघटस्य गुणात्यन्ताभावाधिकरणत्वेन तत्र दोषो दुर्वार इति
जातिघटितं लक्षणं कार्यम् ।

४ मूर्तत्वं च क्रियावत्त्वं, वेगवत्त्वं वा ।

म्प्रतिपत्तिविषयतया साध्ययोगित्वेन सपक्षत्वमिति न पक्षसपक्षयोरैक्यदोषः । तमश्शब्दो द्रव्यवाचको न भवति, आलोकशब्दान्यत्वे सति आलोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यवाचित्वात्, आलोकाभावशब्दवत् ॥

तत्र गन्धात्यन्ताभावरहिता (पृथिवी) ।

करकासमवेतवाजिविषाणसमवेतजातिमती वा (१)

(सा द्विविधा) नित्यानित्यभेदात् । (नित्यः) परमाणुः । (अनित्यं) कार्यम् । पृथिवीत्वं, नित्यवृत्तिः, घटपटवृत्तिजातित्वात्, सत्तावदिति तत्सिद्धिः । न च पक्षासिद्धिः । घटो, गगनवृत्तित्वरहितपटवृत्तिजातिमान्, घटपटव्यतिरेकित्वरहितत्वात्, पटवदिति पृथिवीत्वसिद्धिः । न च सत्ताऽसिद्धिः । गगनं, द्रव्यत्वेतरजातिमद्, भूतत्वाद्, घटवदित्यनुमानात् सत्तासिद्धिः । न च द्रव्यत्वासिद्धिः । गगनादि, रूपावृत्तिजातिमद्, गुणवत्त्वाद्, घटवदिति द्रव्यत्वसिद्धिः ।

(कार्यं त्रिविधं) शरीरादिभेदेन । तत्र भोगायतनमन्त्यावयवि (शरीरम्) । शरीरसंयुक्तमपरोक्षप्रतीतिसा-

१ न च तमोऽभावस्यैव तेजस्त्वमस्तु, न त्वालोकाभावस्तमः, विनिगमनाविरहादिति वाच्यम् । सर्वानुभूतोष्णस्पर्शाश्रयद्रव्यान्तरकल्पनापत्त्या गौरवं स्यादिति दिक् ।

२ (नित्यत्वं) प्रागभावाप्रतियोगित्वे सति ध्वंसाप्रतियोगित्वम् । ३ (अनित्यत्वं) प्रागभावध्वंसान्यतरप्रतियोगित्वम् ।

४ सुखदुःखसाक्षात्कारो भोगः । तस्यायतनमाश्रयः । एवं चावच्छेदकतासम्बन्धेन भोगाश्रयत्वं शरीरत्वमिति लक्षणं बोध्यम् ।

धनमतीन्द्रियम्(इन्द्रियम्) । ज्ञानकरणजन्यत्वरहित-
ज्ञानत्वम्(अपरोक्षत्वम्) । (अतीन्द्रियत्वं) नाम अज्ञात-
साधनत्वम् । प्रतीयमानतया भोगसाधनं (विषयः) ।

॥ इति पृथिवीप्रकरणम् ॥

पृथिवीवृत्तित्वरहितहिमकरकावृत्तिजातिमद् (ज-
लम्) ।

तन्नित्यानित्यभेदाद्(द्विविधम्) । जलत्वं, नित्यवृत्ति,
हिमकरकावृत्तिजातित्वात्, सत्तावदिति तत्सिद्धिः ।
करका, गगनवृत्तित्वरहितहिमवृत्तिजातिमती, स्नेहा-
धिकरणत्वात्, हिमवदिति करकायां तत्सिद्धिः ।

(अनित्यं त्रिविधं) शरीरादिभेदेनाशरीरं वरुणलो-
के । जलपरमाणवः, पारम्पर्येण शरीरारम्भकाः, इन्द्रि-
यारम्भकत्वात्, पार्थिवपरमाणुवत् । इन्द्रियारम्भकत्वं
तु रसनस्याप्यत्वात् सिद्धम् । रसनम्, आप्यम्, रूपादिषु
पञ्चसु मध्ये रसस्यैवाभिव्यञ्जकत्वात्, सक्तुरसाभि-
व्यञ्जकसलिलवदिति । रसनसिद्धिस्तु रसोपलब्धिः,
करणसाध्या, अपरोक्षप्रतीतित्वाद्, रूपोपलब्धिवदिति ।
विषयस्तु सरित्समुद्रादिर्हिमकरकादिः । न च कर-
कायाः काठिन्यात् पार्थिवत्वमाशङ्कनीयम् । अनन्तर-
मेव स्वभावापगमादिति ॥

॥ इत्यप्रकरणम् ॥

रसात्यन्ताभावसमानाधिकरणरूपाधिकरणं(तेजः)।

करकावृत्तित्वरहितविद्युदाकरजवृत्तिजातिमद्वा ।

विद्युत्, तेजः करकावृत्तित्वरहिताकरजवृत्तिजातिमती
वा, विद्युद्यतिरिक्ताकरजान्यत्वरहितत्वाद्, आकरज-
वत् । आकरजं सुवर्णादि ।

ननु सुवर्णादिकं, पार्थिवं, नैमित्तिकद्रवत्वाधिकरण-
त्वाद्, धृतवत् । अनेन पार्थिवत्वसिद्धावाकरजवृत्तिजा-
तिमत्त्वसाधनेऽपि विद्युत्तेजसो न तैजसत्वसिद्धिरिति
चेत् ॥ न । सुवर्णादिकम्, अपार्थिवम्, अत्यन्ताग्निसंयोगे
प्यनुच्छिद्यमानद्रवत्वाधिकरणत्वादिति प्रत्यनुमानेना-
पार्थिवत्वसिद्धावसांसिद्धिकद्रवत्वेन तत्सिद्धिः । अ-
न्यथा पार्थिवत्वे द्रवत्वमत्यन्ताग्निसंयोगे उच्छिद्येतेति
तर्कोऽनुसरणीयः ।

(तच्च द्विविधं) नित्यन्नित्यं चेति । तेजस्त्वं, नित्य-
वृत्ति, विद्युदाकरजवृत्तिजातित्वात्, सत्तावदिति
नित्यत्वसिद्धिः । साधितं तेजस्त्वम् ।

(अनित्यं त्रिविधं) शरीरादिभेदेन । शरीरमादि-
त्यलोके । तस्यापि पूर्ववत्सिद्धिः । इन्द्रियं रूपोपलम्भकं
चक्षुः । रूपोपलब्धिः, करणसाध्या, क्रियात्वात्,
छिदिक्रियावदिति तत्सिद्धिः । कर्तृप्रेर्यं करणम् ।
धातुवाच्या क्रिया । चक्षुः, तैजसम्, रूपादिषु पञ्चसु

मध्ये रूपस्यैवाभिव्यञ्जकत्वाद्, आलोकवत् । विषयस्तु भौमादि ॥

॥ इति तेजःप्रकरणम् ॥

रूपात्यन्ताभावाधिकरणस्पर्शाधिकरणो (वायुः) ।
विप्रतिपन्नः स्पर्शः, रूपरहितद्रव्यवृत्तिः, स्पर्शत्वर-
हितशब्दान्यत्वरहितत्वात्, शब्दवदिति वायुसिद्धिः ।
(सच द्विविधः) नित्यानित्यभेदेन । वायुत्वं, नित्यवृत्ति-
नित्यवृत्तित्वरहितवायुत्वान्यत्वरहितत्वात्, पृथिवीत्व,
वदिति तत्सिद्धिः । (कार्यं त्रिविधं) शरीरादिभेदेन ।
वायुत्वं, शरीरवृत्ति, बाह्येन्द्रियवृत्तिजातित्वात्, सत्ताव-
दिति तत्सिद्धिः । स्पर्शोपलम्भकमिन्द्रियं, वायवीयं, रू-
पादिषु पञ्चसु मध्ये स्पर्शस्यैवाभिव्यञ्जकत्वाद्, व्यज-
नपवनवदिति । विषयस्तूपलभ्यमानस्पर्शाधिष्ठान-
भूतः । (प्राणस्तु) शरीरादिप्रेरणहेतुर्वायुः ।

॥ इति वायुप्रकरणम् ॥

शब्दात्यन्ताभावानधिकरणं (नभः) ।
संयोगजन्यजन्यविशेषगुणसमानाधिकरणविशेषा-
धिकरणं वा ।

शब्दः, क्वचिदाश्रितः, गुणत्वाद्, रूपवत् । न च
शब्दः, अस्पर्शवदाश्रयः, स्पर्शासहकारित्वाद्, बुद्धि-

वदिति । न च कालाद्याश्रयः । बाह्येन्द्रियग्राह्यत्वाद्
रूपवदिति परिशेषात्तत्सिद्धिः ।

॥ इत्याकाशप्रकरणम् ॥

अनियतपरत्वासमवायिसमवायित्वरहितपरत्वास-
मवायिसमवायिमूर्तत्वरहितः (कालः) ।

गगनम्, अनियतपरत्वासमवायिसमवायित्वरहित-
मूर्तत्वरहितज्ञानसमवायित्वरहितत्वद्रव्यान्यत्, अमूर्त-
त्वाद्, आत्मवदिति तत्सिद्धिः ।

॥ इति कालप्रकरणम् ॥

अनियतपरत्वासमवायिसमवायिनी मूर्तत्वरहिता
(दिक्) ।

कालः, विशेषगुणरहितो मूर्तद्रव्यान्यः, मूर्तत्वरहित-
त्वाद्, आकाशादिवदिति तत्सिद्धिः ।

॥ इति दिक्प्रकरणम् ॥

ज्ञानात्यन्ताभावरहितः (आत्मा) ।

परत्वासमवायिसमवायित्वरहितशब्दासमानाधि-
करणकार्याश्रयो वा ।

ज्ञानं, क्वचिदाश्रितं, गुणत्वाद्, रूपवदिति तत्सिद्धिः ।
न च शरीरेन्द्रियाणां तदाश्रयत्वं । कार्यत्वाद् घटव-
दिति कार्यस्य तदाश्रयत्वे स्वर्गाद्यर्थितया ज्योति-

ष्टोमाद्युपदेशो न स्यात् । न च मनसस्तदाश्रयत्वम् । कर-
णत्वात्, चक्षुर्वत् ।

(स द्विविधः) ईश्वरानीश्वरभेदात् । अङ्कुरादिकं,
सकर्तृकं, कार्यत्वाद्, घटवदितीश्वरसिद्धिः । द्वितीय-
स्त्वहम्प्रत्ययवेद्यः । स च नाना । व्यवस्थावचनादिति ।

॥ इत्यात्मप्रकरणम् ॥

स्पर्शरहितत्वे सति मूर्तं (मनः) ।

विशेषगुणात्यन्ताभावाधिकरणत्वे सति मूर्तं वा ।
पृथिवीवृत्तिपृथिवीत्वरहितवृत्तिवृत्तित्वरहितगुणत्वव्या-
प्यजातिमान् (विशेषगुणः) । आत्मप्रतीतिः, करणसाध्या,
अपरोक्षप्रतीतित्वाद्, रूपोपलब्धिवदिति तत्सिद्धिः ।

॥ इति मनःप्रकरणम् ।

॥ इति द्रव्यप्रकरणम् ॥

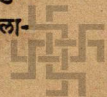
॥ अथ गुणपदार्थः ॥

संयोगाजन्यसंयोगासमवायिसमवेतत्वरहितसंयो-
गासंयोगसमवेतवान् (गुणः) ।

विभागाजन्यविभागासमवायिसमवेतत्वरहितवि-
भागाविभागसमवेतवान्वा ।

१ पृथिवीत्वस्य पक्षतावच्छेदकत्वे सामानाधिकरण्येन साध्यसिद्धेरद्देश्यत्वे च सिद्धसा-
धनम् । अवच्छेदकावच्छेदेनोद्देश्यत्वे च परमाणौ बाध इति तत्परित्यागः ।

२ कार्यत्वं न स्वरूपसम्बन्धविशेषः पक्षवृत्तिकार्यात्मत्वस्य पक्षात्मक एव भिन्नतया-
ऽनुगमकरूपाभावेन च पक्षावृत्तित्वसाधारण्यापत्तेः । प्रागभावप्रतियोगिकार्यत्वमपि न हेतुः ।
प्रभावव्यक्तीनां भिन्नत्वेऽनुगमकरूपाभावेन चोक्तदोषापत्तेः । किं तु स्ववृत्तिमहाकाला-
न्यत्वाकालिकत्वोभयसम्बन्धेन सत्तावत्त्वरूपः सर्वाङ्गतो हेतुरिति दिक् ।

रूपं, संयोगाजन्यसंयोगासमवायिसमवेतत्वरहितसंयोगसमवेतत्वरहितसंयोगसमवेतवद्, रूपत्वरहितसंयोगान्यत्वरहितत्वात्, संयोगवदिति गुणत्वसिद्धिः ।

(चतुर्विंशतिप्रकारस्सः) रूपादिभेदेन ।

॥ इति गुणप्रकरणम् ॥

रसासमवेतनीलपीतसमवेतवद्(रूपम्) ।

गुणत्वे सति चक्षुर्मात्रग्राह्यं वा ।

(तत्सप्तप्रकारं)शुक्लनीलादिभेदात् ।

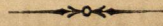
न च रूपग्राहकं चक्षुः, चक्षुर्मात्रग्राह्यं रूपमित्यन्योन्याश्रयत्वम् । नयनगोलकाधिष्ठानत्वेन चक्षुर्निरूपणात् । शुक्लः, रसासमवेतनीलसमवेतवान्, शुक्लत्वरहितनीलान्यत्वरहितत्वात्, नीलवदिति रूपत्वसिद्धिः । नीलं, स्वमात्रसमवेतवत्, स्वमात्रसमवेतत्वरहितनीलान्यत्वरहितत्वाद्, घटवदिति नीलत्वजातिसिद्धिः । नीलत्वरहितघटत्वात्यन्ताभावरहितः स्वशब्दार्थः ।

गुणत्वे सति रसनग्राह्यः (रसः) । (स च षोढा) माधुर्यादिभेदेन । क्षीरेक्षुगुडसलिलेषु माधुर्यादिसाम्येऽप्यवान्तरजातिभेदस्य विद्यमानत्वाद् विशेषगुणत्वसिद्धिः ।

१ येनेन्द्रियेणेति न्यायेन रूपत्वेतिव्याप्तिवारणायाद्यम् ।

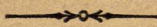
२ चक्षुरितरेन्द्रियाग्राह्यत्वं मात्रपदार्थः । तेन संख्यायां नातिव्याप्तिः । प्रभाघटसंयोगे परमाणुरूपे चातिव्याप्त्यव्याप्तिवारणं तु चक्षुरितरेन्द्रियाग्राह्या चक्षुरिन्द्रियग्राह्यात्वगितरेन्द्रियग्राह्या च या जातिः तत्त्वमिति तदर्थादिति दिक् ।

गुणत्वे सति घ्राणग्राह्यः (गन्धः) । जलादावौ-
पाधिकी गन्धप्रतीतिर्न स्वभावत इति विशेषगुणत्व-
सिद्धिः । जलं, न गन्धाधिकरणं, पाकजरूपानधि-
करणत्वात्, तेजोवत् । वायोः पक्षतुल्यत्वान्न व्यभिचारः ।

गुणत्वे सति त्वगिन्द्रियग्राह्यः (स्पर्शः) । (स त्रिविधः) ।
शीतोष्णानुष्णाशीतभेदात् ।

नन्वनुष्णाशीतस्पर्शस्य कथं विशेषगुणत्वं तस्य पृथि-
वीवायुसाधारणत्वात् । पाकजत्वापाकजत्वाभ्यामवान्त-
रजातिभेदेन विशेषगुणत्वे नैमित्तिकद्रवत्वस्याप्यत्य-
न्ताग्निसंयोगे सत्युच्छेदानुच्छेदाभ्यामवान्तरजातिसद्भा-
वेन विशेषगुणता स्यात् । ततश्च नैमित्तिकद्रवत्वस्य
सामान्यगुणपाठो निरर्थकः स्यात् । अनुष्णाशीतस्पर्-
शस्य वा पाठः स्यात् । ततश्च वायोर्बाह्येन्द्रियग्राह्यवि-
शेषगुणपाठो निरर्थकः स्यात् । सेयमुभयतस्पाशा र-
ज्जुः ॥ मैवम् ॥ अवान्तरजातिभेदस्य क्षीरेक्षुगुडमा-
धुर्यादिवदनुभवसिद्धत्वात् । अन्यथा महान्धकारे
स्पर्शोपलम्भमात्रेण वायुर्वातीति प्रत्ययो न स्यात् । न
चैवं सति नैमित्तिकद्रवत्वस्यावान्तरजातिभेदानुभवः ।
वायुस्पर्शः, पृथिवीवृत्तित्वरहितगुणत्वव्याप्यजातिमान्,
अपाकजस्पर्शत्वात्, तेजस्स्पर्शवदित्यनुमानात् ।

पृथक्त्वासमवेतसर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणैक-

द्रव्यसमवेतवती (सङ्ख्या) । आदाविन्द्रियसन्निकर्ष-
घटनादेकत्वसामान्यधीः।तत एकत्वोभयगोचरा मतिः।
ततो द्वित्वम् । ततो जायते द्वित्वप्रमितिः । स्वतोपि
परतो द्वित्वप्रमानन्तरं द्वे द्रव्ये इति धीः ॥ इयं
निगदिता द्वित्वोदयप्रक्रिया ॥

सङ्ख्यासमवेतत्वरहितसङ्ख्यासमवायिसमवेतवत्
(परिमाणम्) ।

॥ इति सङ्ख्याप्रकरणम् ॥

शब्दासमवायिकारणसमवेतत्वरहितसर्वान्योन्या-
भावसमानाधिकरणसमवेतपरिमाणासमवायिसमवेत-
त्वरहिताधिकरणं (पृथक्त्वम्) ।

विभागासमवेतत्वाभावाविरोधिसमवेतप्रध्वंसप्रति-
योगित्वानधिकरणसमवेतत्वानधिकरणगुणत्वसाक्षा-
द्याप्यजात्यधिकरणं (संयोगः) ।

विभागासमवेतसर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणस-
मवेतशब्दासमवायिसमेतवान्वा ।

संयोगासमवेतसर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणसम-
वेतशब्दासमवायिसमवेतवान् (विभागः) ।

१ अयमेकोयमेक इत्येकत्वद्वयावगाहिनी(अपेक्षाबुद्धिः) । द्वितीये द्वित्वोत्पत्तिः । तृतीये
द्वित्वनिर्विकल्पकम् । चतुर्थे तत्सविकल्पैकापेक्षाबुद्धिनाशौ । अपेक्षाबुद्धिः क्षणत्रयं
तिष्ठतीति नियमात् पञ्चमे द्वित्वनाशः । एवं त्रित्वादावपि प्रक्रिया बोध्या ।

विशेषणतया परप्रत्ययनिमित्तं (परत्वम्) ।

विशेषणतयाऽपरप्रत्ययनिमित्तम् (अपरत्वम्) ।

अर्थप्रकाशो (बुद्धिः) ।

यस्मिन् सत्यनुरागस्तत् (सुखम्) ।

यस्मिन् सत्यनुद्वेपस्तद् (दुःखम्) ।

प्रार्थना (इच्छा)

ज्वलनात्मको (द्वेषः) ।

(प्रयत्नः) उत्साहः ।

आद्यपतनासमवायिकारणं (गुरुत्वम्) ।

आद्यस्यन्दनासमवायिकारणं (द्रवत्वम्) ।

पृथिवीवृत्त्यवृत्तिरसमानाधिकरणवृत्तिशब्दावृत्ति-
गुणत्वसाक्षाद्व्याप्यजातिमान् (स्नेहः) ।

द्रवत्वनिष्ठत्वरहितात्मविशेषगुणनिष्ठत्वरहितपरत्वा-
परत्वात्यन्ताभावप्रतियोगिसत्तावान्तरजातिमदसमवा-
यिकारणं वा ।

द्रवत्वरहितध्वंसान्यत्वविशेषगुणमात्रजनकरहिता-
त्यन्तविशेषगुणरहितभावत्वं समवायिकारणं ? वा ।
संग्रहादिहेतुः ।

गगनसमवेतसमवेतत्वरहितमूर्तामूर्तसमवेतसमवे-
तवान् (संस्कारः) ।

विहितक्रियया साध्यः पुंगुणः (धर्मः) ।

निषिद्धक्रियया साध्यः पुंगुणः (अधर्मः) ।

गुणत्वे सति श्रोत्रग्राह्यः (शब्दः)॥

॥ इति गुणप्रकरणम् ॥

॥ अथ कर्माणि ॥

संयोगासमवेतसंयोगासमवायिसमवेतवत् (कर्म)
(तच्च पञ्चविधम्) उत्क्षेपणादिभेदेन ।

तत्र अधोदेशविभागोर्ध्वदेशसंयोगजनकं कर्म(उ-
त्क्षेपणम्) ।

ऊर्ध्वदेशविभागाधोदेशसंयोगजनकं कर्म(अपक्षेप-
णम्) ।

अग्रदेशविभागमूलदेशसंयोगजनकं कर्म (आकु-
ञ्चनम्) ।

मूलदेशविभागाग्रदेशसंयोगजनकं कर्म (प्रसार-
णम्) ।

उत्क्षेपणाकुञ्चनं च प्रयत्नजनिष्ठं न च गमनस्यापि
प्रसङ्गादप्रयत्नजं (?) कर्म (गमनम्) ।

ननु पञ्चैव कर्माणीति नोपपद्यते । भ्रमणादीनां
सत्त्वादिति चेत् ॥ न । भ्रमणादयोपि कर्मविशेषा इत्युक्तं
शास्त्रकृद्भिः ॥

॥ इति कर्मप्रकरणम् ॥

समवेतत्वरहितसर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणसम-
वेतं (सामान्यम्) ।

समवेतत्वरहितसर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणरहि-

ताः समवेतरहितसमवेता (विशेषाः) ॥

नित्यः सम्बन्धः (समवायः) ।

समवेतत्वरहितसर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणाभावो वा ।

॥ अथाभावपदार्थः ॥

नञर्थविषयप्रत्ययविशेषः (अभावः) ।

(स च चतुर्धा) भिद्यते, प्रागभावः प्रध्वंसाभावोऽत्यन्ताभावोऽन्योन्याभावश्चेति ।

उत्तरैकावधिरभावः (प्रागभावः) ।

पूर्वैकावधिरभावः (प्रध्वंसाभावः) ।

तादात्म्यप्रतियोगिकोऽभावः (अन्योन्याभावः) ।

उभयावधिरहितसंसर्गाभावः (अत्यन्ताभावः) ॥

॥ इत्यभावप्रकरणम् ॥

तर्काम्बराङ्कप्रमितेष्वतीतेषु शकान्ततः ।

वर्षेष्टदयनश्रुके सुबोधां लक्षणावलिम् ॥ १ ॥

विद्यासन्ध्योदयोद्रेकादविद्यारजनीक्षये ।

यदुदेति नमस्तस्मै कस्मैचिद्विश्वतस्त्विषे ॥ २ ॥

इति श्रीमदुदयनाचार्यविरचिता लक्षणावलिः

समाप्ता ।

१ तल्लक्षणं तु सामान्यशून्यत्वे सति सामान्याधिक्यत्वे सति समवेतत्वं, स्वतो व्यावृत्तत्वं वा बोध्यम् ॥ २

IGNCA RAR
ACC. No. 2-551